

9. Mudrik A. V. Vvedenie v sotsial'nyu pedagogiku. – M.: In-t prakticheskoy psikhologii, 1997. – 540 s.

10. Semenov V. D. Pedagogika sredy. – Ural. gos. ped. in-t. Ekaterinburg, 2000. – 380 s.

11. Shchukina G. I. Rol' deyatel'nosti v uchebnom protsesse. – M.: Prosveshchenie, 1996. – 415 s.

N. Slobodanyk. Psychological and pedagogical interaction as scientific category. *In the article the author analyzes the results of a theoretical research of the notion of psychological and pedagogical interaction as general scientific category, determines its role at the modern stage of development of the psychological and pedagogical science. Psychological and pedagogical interaction is considered as a deeper phenomenon than a simple joint activity of the teacher and the pupil because its content is an intractable and interactive interaction of groups, communities, processes that characterize an educational space. Psychological and pedagogical interaction at the methodological level should be studied first of all precisely in the framework of philosophy and psychology of education. It is noted that without studying the interaction in its general scientific meaning and concrete manifestations, it is difficult to comprehend the laws, essence, properties, structure of the phenomena of the surrounding world. It is emphasized that interaction has a universal and objective nature, because mutual connections (actions) inside and between the phenomena exist regardless of human consciousness. Universality manifests itself primarily in the fact that there are practically no phenomenon, law, category that could not be explained by means of interaction.*

Key words: scientific category, scientific approaches, methodology, interaction, psychological and pedagogical interaction, psychology of education, philosophy, educational process.

Отримано: 10.08.2018

УДК 159.955

В.В. Жовтянська

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ СУБ'ЄКТИВНИХ РЕПРЕЗЕНТАЦІЙ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

В.В. Жовтянська. *Історія досліджень суб'єктивних репрезентацій у психологічній науці. Стаття присвячена аналізу основних напрацювань з проблеми суб'єктивних репрезентацій, представлених в історії психології. Під суб'єктивною репрезентацією об'єкта розуміється сукупність характеристик і властивостей, які на думку індивіда притаманні цьому об'єктові. Показано, що суб'єктивні репрезентації як окремий предмет досліджень вивчалися у гештальтпсихології, Женевській школі генетичної психології, когнітивізмі (передусім, у таких напрямках як New Look і репрезентаційна теорія психіки), радянській психології відображення, теорії соціальних*

репрезентацій. Проведений аналіз дозволяє говорити як про наукові здобутки, так і про вади кожного з цих підходів.

Ключові слова: проблеми суб'єктивних репрезентацій, психологія, об'єкт, теорії соціальних репрезентацій, асоціанізм, біхевіоризм, геіштальтпсихологія, когнітивізм.

В.В. Жовтянская. История исследований субъективных репрезентаций в психологической науке. Стаття посвящена анализу основных работ по проблеме субъективных репрезентаций, представленных в истории психологии. Под субъективной репрезентацией объекта понимается совокупность характеристик и свойств, которые, по мнению индивида, присущие этому объекту. Показано, что субъективные репрезентации как отдельный предмет исследований изучались в геіштальтпсихологии, Женевской школе генетической психологии, когнитивизме (прежде всего, в таких направлениях как *New Look* и репрезентационная теория психики), советской психологии отображения, теории социальных репрезентаций. Проведенный анализ позволяет говорить как о научных достижениях, так и о недостатках каждого из этих подходов.

Ключевые слова: проблемы субъективных репрезентаций, психология, объект, теории социальных репрезентаций, асоцианизм, біхевіоризм, геіштальтпсихология, когнитивізм.

Постановка проблеми. Під суб'єктивною репрезентацією об'єкта мається на увазі сукупність характеристик і властивостей, які на думку індивіда притаманні цьому об'єктові. Це можуть бути різноманітні знання, вірування, переконання, очікування, оцінки тощо. Найближчим до дещо громіздкого терміну "суб'єктивна репрезентація" є загальноживане поняття "уявлення", але в психології воно найчастіше використовується для позначення образів пам'яті або фантазії. Ми ж говоримо про те, як суб'єкт розуміє оточуючу дійсність, різні її об'єкти і явища.

В історії філософії суб'єктивним репрезентаціям було приділено чимало уваги. Більше того, різні погляди на їхній онтологічний статус і гносеологічні можливості визначили глобальні напрямки філософської думки: суб'єктивний та об'єктивний ідеалізм, скептицизм, матеріалізм. А от у психології суб'єктивні репрезентації як окремий предмет досліджень зустрічаються відносно нечасто. Коли йдеться про дослідження когніцій, то науковці передусім звертаються до аналізу психічних процесів і значно менше – до їхніх результатів таких, як образи, моделі дійсності і т.ін. І це доволі дивно, зважаючи на те, яке значення займає вказаний феномен у психічному світі людини і її життєдіяльності. Адже від того, якими складними, продуманими, об'єктивними, або навпаки, суб'єктивно насиченими будуть уявлення людини про дійсність залежить і спосіб її існування в цій дійсності. Відтак видається **актуальним** приділити увагу такому психічному феномену як суб'єктивні репрезентації. Важливим аспектом цього

питання є аналіз вже існуючих напрацювань в історії психології, що, власне, і є метою цієї роботи.

Аналіз психологічних досліджень суб'єктивних репрезентацій я спробую провести з урахуванням загального контексту розвитку психології, а тому традиційно для таких історичних екскурсів розпочну з *асоціанізму*. Однак слід одразу зауважити, що асоціанізм як раз зосереджував свою увагу на перебігу психічних процесів, зокрема і когнітивних, і мало приділяв уваги їх результативній складовій. Утім, я все-таки коротко зупинюся на цьому напрямі, щоб було зрозуміло, від чого відштовхувалась психологія на своїх початкових етапах розвитку як науки.

Аналіз різноманітних форм психічного життя асоціаністи проводили шляхом виділення якихось найбільш простих елементів, на які можна було розкласти психічні процеси і явища [5]. Наприклад, у сприйнятті виділялись відчуття, у більш складних мислинневих процесах виділялись окремі сприйняття, які за ними стоять і т.д. Асоціаністи окреслили два способи побудови складних феноменів з простих складових: асоціативний зв'язок і дія аперцепції, тобто довільне зосередження уваги [2; 5]. Саме завдяки останній такі складні утворення, як, наприклад, твори мистецтва або вирази думки розглядались як щось більше, ніж просто сума елементарних елементів [5]. А разом з тим навіть найбільш абстрактні концепти визначались як наслідок складної асоціативної взаємодії окремих конкретних споглядань, які "вступили одне з одним в різноманітні відносини, в силу чого на вищому ступеню розвитку мислення ці відносини уявлень почали схоплюватися разом як окремі члени мислення..." [там само, стор.87].

Головним інструментом наукового пошуку в межах асоціанізму виступала інтроспекція, хоча один з видатніших представників цього напрямку (і психології в цілому) В. Вундт відомий тим, що першим запровадив експеримент як метод психологічного дослідження. Напрямки, які дали подальший поштовх розвитку науки, розвивались значною мірою на основі подолання тих слабкостей, якими грішив асоціанізм, а відтак всупереч його доктрині.

Так, *біхевіоризм*, який задав вектор становлення американській психології, заперечував інтроспекцію і будь-який суб'єктивізм в науковому дослідженні. Зрозуміло, що суб'єктивні репрезентації не могли бути предметом вивчення в цьому напрямі, який зосереджувався на аналізі суто об'єктивних поведінкових феноменів, а відтак сам по собі цей напрям для нас мало цікавий.

Гештальтпсихологія опонувала асоціанізму в питанні первинності окремих елементів над структурою цілого. Саме поняття цілісної структури – гештальту – дало назву цьому напрямку і стало для нього основним

науковим конструктом. Хоча його змістове навантаження є доволі широким і не зовсім однорідним, оскільки предметно довізначалося залежно від специфіки наукового доробку того чи іншого автора, здебільшого воно безпосередньо стосується суб'єктивних репрезентацій.

В. Келер звертався до поняття гештальту (структури) для характеристики об'єктивних властивостей деякої проблемної ситуації, а також і для характеристики відображення цієї ситуації суб'єктом [6]. Йшлося про виокремлення в ситуації конкретних відношень між об'єктами, а також фізичних (передусім, зовнішніх) властивостей останніх. Убачання таких відношень і властивостей, за Келером, становило ключ для розв'язання суб'єктом проблемної ситуації, яка перед ним стояла.

Основний внесок Келера до наукової скарбниці у першу чергу пов'язується з його дослідженнями над приматами, у яких визначалася їхня здатність вирішувати практичні задачі з речовими об'єктами. Тому і не дивно, що Келер застосовує поняття структури для характеристики конкретних фізичних властивостей об'єктів і ситуацій. При цьому він показував, що примати у своїх спробах вирішити проблему (простіше кажучи, дістати смачний фрукт) передусім орієнтуються на зовнішні ознаки речей, і значно рідше та й то не з першої спроби – на їхні сутнісні властивості, значущі для розв'язання задачі.

Натомість К. Коффка вивчав ті структури, які зовсім не обов'язково стосувались того безпосереднього фізичного поля, з яким взаємодіє суб'єкт. Це цілком зрозуміло з огляду на те, що в центрі уваги цього психолога були закономірності розвитку людини, а вони точно не можуть бути вичерпані аналізом її взаємодії з речовим оточенням. Основний зміст онтогенеза, за Коффкою, полягав в утворенні нових і вдосконаленні вже наявних структур [7]. Під останніми тут розумівся суб'єктивний спосіб організації і, передусім, категоризації зовнішньої дійсності. Згідно Коффки, в процесі онтогенеза дитина поступово засвоює категоріальне розмежування дійсності, яке ми вважаємо об'єктивним; при цьому світ гри поступово витісняється для неї тим способом бачення дійсності, який притаманний світу дорослих.

Якщо Коффка розглядав суб'єктивний зміст структурної організації, то М. Вертгеймер розумів під структурою (гештальтом) об'єктивні взаємозв'язки між елементами проблемної ситуації, тобто тут йдеться приблизно про той самий підхід, що мав місце у Келлера. Правда, на відміну від останнього, Вертгеймер розглядав ситуацію не лише як певні фізичні обставини: це могла бути будь-яка задача, яке вимагає логічного вирішення [4]. Таке розширене тлумачення ситуації цілком зрозуміле з огляду на те, що Келлер вивчав інструментальний інтелект приматів, а Вертгеймер – особливості мислення людини. Але так само як і Келлер, Вертгеймер дійшов

висновку, що вирішення когнітивних завдань пов'язане з переструктуруванням суб'єктом проблемної ситуації – в абстрактному або конкретному плані, що інтерпретувалося дослідником як перехід від "поганого" до "хорошого" гешталту. При цьому підкреслювалося, що розв'язок задачі не можна розглядати як суму окремих операцій, що він із самого початку є осмисленим і спрямованим до кінцевої точки.

При деяких відмінностях у підходах до визначення поняття структури усіх вище названих засновників гештальтпсихології поєднувало спільне розуміння психологічних закономірностей функціонування і розвитку когніцій. У першу чергу – це розуміння первинності інтегрального образу об'єкта по відношенню до окремих його складових. Крім того – це наголошення на інсайтному, тобто цілісному і не пролонгованому способі вирішення когнітивних задач. Хоча гештальтисти допускали можливість попередніх спроб і не заперечували важливості набутого досвіду, усе-таки сам процес розв'язку, на їхню думку, є цілісним і відносно одномоментним. Сам його зміст полягає у спроможності суб'єкта переформатувати проблемну ситуацію на основі убачання в ній структур, сутнісних для її вирішення.

Своїм вченням про інтегральні неадитивні структури, які є способом і результатом сприйняття людиною оточуючої дійсності, гештальтисти внесли вагомий вклад до світової психологічної науки. Утім, цей напрямок не набув свого подальшого розвитку через причини соціально-політичного характеру. Після приходу до влади в Німеччині фашистів більшість провідних гештальтистів змушена була емігрувати в США, де на той час панувала доктрина біхевіоризму, яка змістовно дуже контрастує з гештальтпсихологічним підходом.

Наступний напрямок психології, який я хочу тут позначити, також належить до раннього періоду її розвитку. Він хоча і асоціюється лише з одним своїм представником, а точніше – засновником, утім є вельми помітним, враховуючи його вплив на подальший розвиток науки. Йдеться про Женевську школу генетичної психології, фундовану Ж. Піаже.

Цей відомий швейцарський психолог розглядав уявлення і концепти як результат інтеріоризації імітаційної поведінки дитини [10]. До такої поведінки відносяться ігри та різного роду мавпування. Ці феномени, за Піаже, носять символічний характер, оскільки вони дозволяють людині актуалізувати ті об'єкти або події, які відсутні на даний момент. Саме тому вони лежать в основі суб'єктивних уявлень, які також відтворюють те, чого нема в безпосередньому доступі. Відтак і уявлення в цій концепції розглядаються як такі, що мають символічну природу. Розглянуті вище імітації, або, як їх називає Піаже, – індивідуальні символи, а також соціальна символіка мови визначаються ним як головні чинники розвитку мислення.

Щодо погляду на уявлення як на символи, які репрезентують об'єкти зовнішнього світу, то він знайшов свого подальшого розвитку у деяких відгалуженнях когнітивізму. Однак там він впроваджувався не як результат онтогенетичних досліджень, а як результат впливу розвитку інформаційних технологій на науковий світогляд.

У цілому когнітивізм постав і активно розвивався в США як відповідь на пізнавальні обмеження біхевіоризму, який панував в американській психології у першій половині 20-го століття. При цьому комп'ютерна метафора, яка була закладена в ідеологічне підґрунтя когнітивізму, виключала звинувачення у "ненауковому" підході, а також надавала можливості для поєднання і взаємного збагачення психології, кібернетики, лінгвістики, філософії, нейронауки.

Когнітивізм зосереджував свою увагу на процесах формування знання, яке розумілося як масив інформації, якою оперує людина, а також на подальшому впливі цього знання на поведінку. З'являється ідея того, що когніції доцільно вивчати не як набір окремих функцій на кшталт відчуття, сприйняття, мислення тощо, а як цілісну систему формування і переробки знань. З початку в межах когнітивізму панував так званий структурно-блочний підхід, в рамках якого розроблялись різноманітні моделі збору та обробки інформації, які нагадують елементи комп'ютерної машинерії (наприклад, [1]). Але формалізм такого підходу давався взнаки, і зрештою починає формуватися когнітивна психологія з "людським обличчям", що яскраво проявилось, наприклад у підході "Нью Лук", пов'язаного з іменем Дж. Брунера.

У центрі когнітивної психології Брунера були процеси категоризації, які розглядались як психологічні механізми сприйняття і мислення [3]. Так, сприйняття визначалось як процес прийняття рішення по віднесенню об'єктів до тієї або іншої категорії на основі відмітних ознак. При цьому важливою характеристикою цього процесу, за Брунером, є репрезентативність, тобто здатність представляти зовнішню дійсність.

Важлива характеристика, яку Брунер атрибував як процесам сприйняття, так і процесам мислення, є активність індивіда в процесі пізнання оточуючого світу, а також залежність пізнання від досвіду, потреб і мотивів індивіда. І хоча когнітивні процеси розглядались Брунером як суто раціональна діяльність по виділенню релевантних ознак і формуванню стратегій категоризації об'єктів, що явно спрощує природу даних феноменів, втім ці процеси були включені в загальний процес людської життєдіяльності, що робить цей підхід дуже екологічним.

Іншим шляхом пішли розробники репрезентаційної теорії психіки. Вихідною позицією цієї теорії є поняття ментальних (або психічних) репрезентацій, під якими розуміються окремі думки, уявлення, рішення, фан-

тазії тощо [12; 15]. В піку біхевіоризму репрезентаційна теорія в психології починає розглядати ці психічні феномени як окремий предмет наукового дослідження. У більш радикальному випадку ("реалізм") психічна реальність отримує власну онтологію, у компромісному варіанті ("інструменталізм", "елімінітивізм") психічні явища розглядаються як умовні гіпотетичні конструкти, за допомогою яких зручно пояснювати закономірності поведінки. Слід зазначити, що репрезентаційна теорія і, передусім, реалізм у філософській думці має дуже довгу історію і сягає принаймні Нового часу. Йдеться про пресловутий Декартівський дуалізм між психічними явищами і фізичною реальністю. Але в межах американського когнітивізму цей підхід отримує реінкарнацію по-перше, завдяки своєму епістемологічному схрещенню з комп'ютерною метафорою, а по-друге, завдяки впливу аналітичної філософії.

Спільним для різних варіантів репрезентаційної теорії є погляд на психічні феномени – ментальні репрезентації – як на об'єкти з семантичними властивостями. Мається на увазі, що вони так само як і мовні речення мають свій пропозиційний зміст, тобто умови задовільненості. Такий підхід базується на розробках аналітичної філософії та іллокутивної логіки. Насправді, все дуже просто: умовою задовільненості для речення або ментальної репрезентації є їхній зміст. Наприклад, умовою задовільненості (і пропозиційним змістом) уявлення про те, що Елвіс мертвий, буде те, що Елвіс мертвий [15].

Розробники репрезентаційної теорії психіки здебільшого концентрувались на вивченні розуміння людиною дедуктивних умовиводів, а також на встановленні онтологічних відношень між множиною думок і множиною логічних висновків. Тож не дивно, що в якості змісту ментальних репрезентацій тут переважно розглядаються абстрактні об'єкти – властивості, зв'язки, судження тощо [там само]. Втім, подекуди термін "ментальна репрезентація" розглядається як синонім психічного образу взагалі [14].

Аналогія між психічними феноменами і мовними висловлюваннями в межах репрезентаційної теорії не вичерпується відсилкою до поняття пропозиційного змісту. Так, Дж. Фодор обґрунтовує необхідність введення поняття "ментальна репрезентація" через так звану проблему продуктивності мислення [12]. Він намагається знайти пояснення, чому множина думок людини є практично необмеженою, і при цьому вважає пояснення, представлені в асоціанізмі, незадовільними, оскільки закони асоціації не в змозі пояснити логічного розмірковування. Фодор висуває припущення, що продуктивність мислення подібна до продуктивності мови, а та пояснюється тим, що із обмеженої кількості елементів, тобто слів, можна будувати багаточисленні комбінації. Якщо побудова думок аналогічна

побудові речення, то необхідно знайти ті елементи, з яких і здійснюється вибудовування мислинневого процесу. Саме ментальні репрезентації, на думку Фодора, і є таким елементом. Відтак мислення, а також і інші психічні процеси з пропозиційним змістом розглядаються в межах такої концепції як послідовність ментальних репрезентацій, або ж їх трансформація.

Один з варіантів репрезентаційної теорії психіки в якості основного розглядає поняття ментальної моделі. Ці моделі репрезентують можливий розвиток подій і їхні варіанти, і хоча і застосовуються для аналізу логічних умовиводів, утім, на думку авторів, усе-таки спираються в своїй основі на візуальні образи [13].

Та превалуючою версією репрезентаційної теорії психіки є комп'ютерна теорія психіки, яка базується на згадуваній вище комп'ютерній метафорі [15]. Психічні процеси тут розглядаються як такі, що подібні до машинних обчислювань. Тобто якщо раніше йшлося про те, що мозкову діяльність можна уподібнити блочній організації комп'ютера, а відтак виділяти різні структурні одиниці обробки інформації (структурно-блочний підхід), тобто можна робити аналогію з комп'ютерним "залізом", то тепер йдеться про аналогію з комп'ютерним "софтом". Але для цього треба виділити аналог програмних символів – семантичних одиниць; у даному випадку їхню роль грають ментальні репрезентації. Психічні процеси при цьому уподібнюються програмному синтаксису, який оперує ментальними символами [12].

Звісно, репрезентаційна теорія психіки є великим кроком уперед порівняно біхевіоризмом, хоча б тому, що тут узагалі йдеться про психіку. Але хоча остання і стає тут окремим предметом дослідження із власною онтологією, утім ця онтологія, так само як і методологія аналізу залишаються значною мірою редукціоністськими.

По-перше, це проявляється в спробі здійснити аналіз ментальних репрезентацій через аналогію з мовленевими конструкціями. Але аналіз мовлення з точки зору можливості навантаження цих конструкцій змістом сам має базуватись на аналізі суб'єктивних репрезентацій. Знаки мови, так само як і їхня комбінація самі по собі ніякого смислу не несуть. Цей смисл існує лише для наділеного психікою суб'єкта, здатного сприймати і інтерпретувати слова, речення, і т.ін. Тобто проблема значення – змісту мовленевих елементів – сама є аспектом загальної проблеми функціонування суб'єктивних репрезентацій. Тому пояснення ментальних репрезентацій через мовлення містить логічну помилку замкненого кола.

Те саме стосується і комп'ютерної метафори. Адже комп'ютерні символи самі по собі не містять жодного семантичного навантаження: їхнє значення інтерпретується розробником або користувачем. Відтак, щоб зрозуміти, звідки береться пропозиційний зміст символа, треба було б спо-

чатку зрозуміти, звідки береться пропозиційний зміст у ментальних репрезентацій.

Цю логічну проблему можна описати ще наступним чином. Якщо ментальна репрезентація – це символ, то має бути хтось, для кого вона є цим символом. Очевидно, це той індивід, якому належить суб'єктивна репрезентація. Але сприймання і витлумачення символу у свою чергу вимагає наявності нової ментальної репрезентації, змістом якої є інтерпретація цього символу. Ця нова ментальна репрезентація у свою чергу також буде символом, витлумачення якого вимагатиме ще нової ментальної репрезентації і т.д. Таким чином, процес формування ментальної репрезентації пішов би у нескінченність і ніколи б не мав кінцевого результату.

Аналогія мислення з комп'ютерною програмою також не є продуктивною в загально-теоретичному контексті (хоча і може бути корисною для окремих дослідницьких завдань). Щоби за допомогою машини змоделювати перебіг мислинневих (або якихось інших) процесів, треба знати закономірності, за яким цей перебіг відбувається, а це як раз є вихідним питанням. Звісно, якщо слідом за Фодором вважати, що мислення протікає за законами логіки [12], то з таким моделюванням не буде складності. Але якщо б це було так, то і у психологів, і у людства в цілому було б значно менше проблем. Зрозуміло, що за допомогою комп'ютера можна обробляти емпіричні дані, будувати на їх основі різноманітні моделі і т.ін, але це не концептуальне вирішення ані проблеми мислення, а ні проблеми ментальних репрезентацій.

Це вже не кажучи про те, що програма не мислить в тому сенсі, що вона не ставить проблему і не вирішує її. Для неї взагалі нема проблеми. Це пов'язано як раз з тим, що вона не відображає дійсність, і програмні символи самі по собі не несуть семантичного навантаження. Зрозуміло, що аналогія психіки з комп'ютерним "софтом" – лише метафора, і про ототожнення ніхто з серйозних когнітивістів і не казав. Але тут спостерігається слабкість цієї метафори як дослідницького підходу. Інформація тут розглядається як щось вже готове і визначене, введене через "input". Власне, сама вихідна проблема репрезентаційної теорії була пов'язана із психічним відображенням дедуктивних суджень, а не процесом формування цих суджень. Показним в цьому плані є висловлювання П. Джонсон-Лайорд і Р. Бірне стосовно великого шляху, який лежить попереду когнітивної науки: "ніхто не знає як мозок репрезентує знання" [13, с.639]. Тут притімним є не лише традиційна для когнітивізму апеляція до мозкових процесів, а і віра в те, що в когніціях репрезентуються знання, а не дійсність. Але це знання має звідкись взятись, і сам процес його оформлення саме як знання – це і є мислення та інші пізнавальні процеси. Саме тому психічний процес і його результат – суб'єктивна репрезентація – невідокрем-

лювані одне від одного. І саме тому не вірно було б розглядати ментальну репрезентацію як окрему "сутність".

Окремим аспектом цієї проблеми є те, що індивід у цьому підході не виступає активним суб'єктом пошуку знань і взагалі суб'єктом у відносинах з дійсністю. Це зрозуміло, адже комп'ютерна метафора надає небагато можливостей для аналізу таких феноменів, як мотиви, потреби, емоції, переживання тощо. Тому когніції тут відокремлені від суб'єктивного і вибіркового ставлення індивіда до дійсності. Ну а про такі речі, як естетичне або ціннісне навантаження суб'єктивних репрезентацій говорити взагалі не випадає.

Закінчуючи аналіз когнітивістського підходу, хочу лише сказати, що він дає чудову можливість поговорити про різноманітні теоретико-методологічні складнощі, пов'язані з дослідженням суб'єктивних репрезентацій. Ці складнощі, як ми бачили, значною мірою дотичні до філософських проблем, пов'язаних з намаганням осягнути природу психічних явищ. Вихід на філософську проблематику, яка задає певний ракурс бачення психічного, яскраво проявляється і в наступному підході до вивчення суб'єктивних репрезентацій, який я хочу розглянути.

Мабуть, ніде поняттю образа не приділялось стільки уваги, як у радянській теорії відображення. Спочатку це була філософська марксистсько-ленінська концепція, та згодом вона була трансльована до психології, де знайшла своє нетривіальне і продуктивне осмислення, передусім завдяки роботам С. Рубінштейна [11].

Радянський психолог виходив з того, що не можна розглядати образ як деяку субстанцію чи окрему сутність, яка існує сама по собі, поза об'єктом дійсності. Таким чином він одразу відокремив свою позицію від репрезентаціоналізму, який оперує двома рядами явищ – психічними і фізичними, які існують як дві паралельні реальності. Рубінштейн вказує, що не існує образу як такого – просто образу; існує лише образ того чи іншого об'єкта. Наголошуючи на своїй моністичній позиції, він говорить, що ми сприймаємо не образи, а предмети, матеріальні речі в образах.

Звідси випливає, що немає двох світів, адже весь відомий нам світ, тобто "світ для нас", даний нам лише через психічне – як зміст образу. Звісно, з такої моністичної позиції може впливати і суб'єктивний ідеалізм (чи скептицизм), і матеріалізм. Зрозуміло, що марксист Рубінштейн одразу відмежувався від першої опції, постулюючи первинність предмету пізнання, тобто об'єктивно існуючої дійсності.

Така абстрактна, здавалось би, філософська позиція має безпосередній стосунок до методології (як загального підходу) дослідження психічного образу взагалі і суб'єктивних репрезентацій зокрема. Справді, образ в трактуванні Рубінштейна існує лише в процесі пізнання суб'єктом

оточуючої дійсності як момент цього пізнання. Тобто не існує образу як сталої одиниці, це завжди зміст пізнавальної діяльності, статичний аспект якої є певною абстракцією. Рубінштейн розуміє, що якщо тільки відірвати образ від процесу пізнання суб'єктом дійсності і розглядати його як деяку константу, то ми знову впадаємо в психофізичний паралелізм. Тому в теорії відображення результат відображення (образ) розглядається у діалектичній єдності з самим процесом відображення, а це є дуже важливою позицією для психологічного дослідження.

Крім того, те, що образ існує лише в процесі пізнання суб'єктом оточуючої дійсності, означає, що цей образ є аспектом психічного життя взагалі; зокрема, він не існує поза суб'єктом з його прагненнями, бажаннями, почуттями тощо. Онтологічною передумовою пізнавального відношення індивіда до світу, за Рубінштейном, є взаємодія індивіда зі світом. Ця "вкоріненість" пізнання в реальне життя індивіда також є дуже важливим моментом для психології суб'єктивних репрезентацій дійсності.

Водночас, з моністичним підходом до поняття образу, який відстоював Рубінштейн, теж не все так просто. Якщо образ і об'єкт в процесі пізнання нерозривні, то які можуть бути критерії для оцінки істинності пізнання? Тому Рубінштейн зазначає, що сам процес пізнання і є критерієм істинності, і тут не може бути якихось зовнішніх щодо цього процесу гарантій. Тут автор психологічної теорії відображення знову-таки, протиставляє свою позицію репрезентаціоналістській, згідно якої істинність є характеристикою думки і визначається її відповідністю об'єктивній дійсності. Тобто йдеться про відповідність між двома рядами явищ: образами об'єктів і самим об'єктами, а отже знову з'являється дуалізм.

Підхід Рубінштейна дозволяє позбавитись такого дуалістичного протиставлення, але водночас він знімає і можливість зовнішньої верифікації процесу пізнання, а отже і самої думки, яка в такій позиції сама є гарантом раціональності. Такий підхід дуже нагадує Гегелівський ідеалізм, у якому розум і буття зрештою складають одне ціле, а пізнання є невідворотнім наближенням до істини. Але практика життя, яка є найкращим спростовувачем ідеалізацій, показує, що процес пізнання зовсім не обов'язково спирається на раціональність, а шлях до істини не є прямим і поступальним. Свого часу поле ірраціонального і навіть несвідомого, проявивши себе на історичній арені, поклато край класичній раціональності і показало власну феноменологію. На жаль, вона значною мірою залишилася поза увагою adeptів теорії відображення. В радянській психології мало вивченими залишились феномени, пов'язані з вадами мислинневих процесів – такі, як упередження, забобони, стереотипи, передсуди тощо. Також майже не досліджувався вплив несвідомого на формування і протікання когнітивних процесів (власне, несвідоме як таке також було в маргінесі психологічних досліджень).

Теорія соціальних репрезентацій С. Московічі явно була позбавлена ідеалізованого погляду на процеси пізнання, особливо в соціальному вимірі [8; 9]. Її предметом дослідження стали загальноприйняті побутові уявлення, а передусім – вірування, забобони, передсуди і т.ін. В основу теорії було покладено наступні положення: по-перше, подібні уявлення не виводяться із чуттєвого досвіду; по-друге, вони мають соціальний за походженням характер; по-третє, вони спричиняють вплив на людську поведінку. Головна функція соціальних репрезентацій, за Московічі – це нівелювання незвичного і дивного у світі, що дозволяє запобігти лакунам спільного комунікативного поля. Це спільне поле комунікації, також як і спільні уявлення є необхідними передумовами існування суспільства, що забезпечують його буття смислами. Також вони, згідно Московічі, спроможні "виділяти" для нас об'єкти оточуючої дійсності, і в цьому плані теорія соціальних репрезентацій є цілком конструкціоністською.

Підсумки. Здійснивши огляд, треба зізнатись, нечисленних порівняно з історією психології підходів, у яких би ставилася (у тій чи іншій формі) проблема суб'єктивних репрезентацій дійсності, можна сказати, що кожен з них має і свої відкриття, і свої вади.

Так, ідеї гештальтпсихології, яка довела неадитивність феномену образу (або структури) і його онтологічну первинність, багато в чому залишилися незавершеними. Зокрема, нерозробленими залишились питання психологічних механізмів здійснення інсайту, співвідношення інсайту з попереднім пізнавальним досвідом суб'єкта, окремою проблемою залишилось питання закономірностей становлення і розвитку структур, а також багато інших.

Теорія Піаже, яка апелює до інтеріоризації ігор та інших процесів, які актуалізують для індивіда відсутні на даний момент об'єкти, оказала чималий вплив на подальший розвиток когнітивної психології. Та все ж залишається питання про те, як можлива сама гра, у якій відсутня на даний момент дійсність стає для людини актуальною, як взагалі "працює" подібне символічне опосередкування.

Здобутком і родзинкою когнітивізму є, зокрема, комплексний підхід до знання і інформації, які заслуговують того, щоб бути окремим предметом дослідження, незводимого до дослідження окремих пізнавальних процесів (хоча і не виключаючого такого дослідження). Водночас відокремлення цих феноменів від цілісного процесу життєдіяльності, надмірна формалізація, а також купа проблем теоретико-методологічного характеру залишають великий простір для критичного осмислення цього підходу.

Можливо, головними концептуальними здобутками теорії відображення є констатація невідривності образу від процесу пізнання дійсності суб'єктом, а також включення цього пізнання в контекст взаємодії суб'єк-

та з оточуючою дійсністю. Але, як уже вище зазначалося, цей підхід не помічав потужності ірраціонального, і, зокрема, несвідомого в процесі формування суб'єктивних репрезентацій. Цієї вади позбавлена теорія соціальних репрезентацій Московічі, та вона залишила відкритим питання про конкретні механізми формування цих репрезентацій.

Отже, наразі для дослідника суб'єктивних репрезентацій залишається велике проблемне поле, яке включає як механізми їхнього формування і функціонування, так і особливості їхнього формопрояву в індивідуальному і соціальному житті.

Список використаних джерел

1. Аткинсон Р. Человеческая память и процесс обучения. – М.: Прогресс, 1980. – 526 с.
2. Бэн А. Психология. – СПб.: Типография "Петербургской газеты", 1887. – 456 с.
3. Брунер Дж. Психология познания. За пределами непосредственной информации. – М.: Прогресс, 1977. – 413 с.
4. Вертгеймер В. Продуктивное мышление. – М.: Прогресс, 1987. – 336 с.
5. Вундт В. Введение в психологию. – СПб.: Питер, 2002. – 127 с.
6. Келер В. Исследование интеллекта человекоподобных обезьян // Гештальт-психология. – М.: Изд-во АСТ-ЛТД, 1998. – С. 5-280.
7. Коффка К. Основы психологического развития // Гештальт-психология. – М.: Изд-во АСТ-ЛТД, 1998. – С. 281-657.
8. Московичи С. Социальное представление: исторический взгляд / Психологический журнал. 1995. – №1. – С. 3-18.
9. Московичи С. Социальное представление: исторический взгляд / Психологический журнал. 1995. – №2. – С. 3-14.
10. Пиаже Ж. Генетический аспект языка и мышления // Психолингвистика. Сборник статей. – М.: Прогресс, 1984. – С. 325-335.
11. Рубинштейн С. Бытие и сознание. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1957. – 328 с.
12. Fodor J. A. A theory of content and other essays. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1994.
13. Johnson-Laird P. N., Byrne R. M. J. Conditionals: a theory of meaning, pragmatics, and inference // Psychological review. 2002. – Vol. 109, 4. – pp. 646-678.
14. Kreigel U. Two notions of mental representation // Current controversies in philosophy of mind. Routledge, 2014. – pp. 161-179.
15. Pitt D. Mental Representation // Stanford encyclopedia of philosophy // plato.stanford.edu/entries/mental-representation

Spisok vykorystanykh dzherel

1. Atkinson R. Chelovecheskaya pamyat' i protsess obucheniya [Human memory and the learning process]. – M.: Progress, 1980. – 526 s.
2. Ben A. Psikhologiya [Psychology]. – SPb.: Tipografiya "Peterburgskoy gazety", 1887. – 456 s.
3. Bruner Dzh. Psikhologiya poznaniya. Za predelami neposredstvennoy informatsii [Psychology of cognition. Outside of immediate information]. – M.: Progress, 1977. – 413 s.
4. Vertgeymer V. Produktivnoye myshleniye [Productive thinking]. – M.: Progress, 1987. – 336 s.
5. Vundt V. Vvedeniye v psikhologiyu [Introduction to Psychology]. – SPb.: Piter, 2002. – 127 s.
6. Keler V. Issledovaniye intellekta chelovekopodobnykh obez'yan [Investigation of the intelligence of humanoid monkeys] // Geshtal't-psikhologiya [Gestalt psychology]. – M.: Izd-vo AST-LTD, 1998. – S. 5-280.
7. Koffka K. Osnovy psikhologicheskogo razvitiya [Fundamentals of psychological development] // Geshtal't-psikhologiya [Gestalt psychology]. – M.: Izd-vo AST-LTD, 1998. – S. 281-657.
8. Moskovichi S. Sotsial'noye predstavleniye: istoricheskiy vzglyad [Social representation: a historical view] // Psikhologicheskii zhurnal [Psychological journal]. – 1995. – №1. – S. 3-18.
9. Moskovichi S. Sotsial'noye predstavleniye: istoricheskiy vzglyad [Social representation: a historical view] // Psikhologicheskii zhurnal [Psychological journal]. – 1995. – №2. – S. 3-14.
10. Piazhe ZH. Geneticheskiy aspekt yazyka i myshleniya [Genetic aspect of language and thinking] // Psikholingvistika. Sbornik statey [Psycholinguistics. Digest of articles]. – M.: Progress, 1984. – S. 325-335.
11. Rubinshteyn S. Bytiye i soznaniye [Being and Consciousness]. – M.: Izd-vo Akademii nauk SSSR, 1957. – 328 s.
12. Fodor J. A. A theory of content and other essays. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1994.
13. Johnson-Laird P. N., Byrne R. M. J. Conditionals: a theory of meaning, pragmatics, and inference // Psychological review. 2002. – Vol. 109, 4. – pp. 646-678.
14. Kreigel U. Two notions of mental representation // Current controversies in philosophy of mind. Routledge, 2014. – pp. 161-179.
15. Pitt D. Mental Representation // Stanford encyclopedia of philosophy // plato.stanford.edu/entries/mental-representation.

V.V. Zhovtyanska. The history of studies of subjective representations in psychological science. The article is devoted to the analysis of the main developments on the problem of subjective representations presented in the history of psychology. Subjective representation of an object means a set of characteristics and properties that, in the opinion of the individual, are inherent in this object. It was shown that subjective representations as a separate subject of research were studied in gestalt psychology, Geneva school of genetic psychology, cognitivism (first of all, in such areas as New Look and representation theory of mind), Soviet psychology of reflection, the theory of social representations. The analysis allows us to talk about both the scientific achievements and the flaws in each of these approaches.

Keywords: problems of subjective representations, psychology, object, theory of social representations, associativeness, behaviorism, gestalt psychology, cognitivism.

Отримано: 16.08.2018

УДК 316.6

І.К. Зубіашвілі

МЕТАФОРИЧНІ КАРТИ У СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТАНОВЛЕННЯ МОНЕТАРНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШОКЛАСНИКІВ

І.К. Зубіашвілі. Метафоричні карти у соціально-психологічному забезпеченні становлення основ монетарної культури старшокласників. У статті розглядається роль метафоричних карт у соціально-психологічному забезпеченні становлення монетарної культури старшокласників. Підкреслюється, що застосування метатафоричних карт як форми інтерактивного навчання дозволяє формувати позитивний досвід економічної поведінки школярів, дати молодим людям певні економічні знання та професійні навички, допомогти швидко та успішно адаптуватися до ринку праці; сприяє розвитку духу підприємництва та ділової активності. Інтерактивне навчання - це спосіб пізнання, який характеризується взаємодією всіх учасників освітнього процесу, націлений не лише на підвищення рівня знань, умінь, навичок навчаємих, але й на розвиток творчих здібностей та можливостей. Зазначається, що за допомогою метафоричних карт "Грошові типи особистості" старшокласник зможе усвідомити свій грошовий тип особистості, власне несвідоме ставлення до грошей, свої звичні способи поводження з грошима; ознайомитися зі своїми переконаннями та настановами стосовно грошей; дізнатися, що є перепорою для грошей та що сприяє їх залученню у власне життя.

Ключові слова: інтерактивне навчання, старшокласник, монетарна культура, метафоричні карти, метафора, грошові типи особистості, психодіагностика, інтерпретація.

И. К. Зубиашвили. Метафорические карты в социально-психологическом обеспечении становления монетарной культуры старшеклассников. В статье рассматривается роль метафорических карт в социаль-